

İDEOLOJİ KAVRAMININ TARİHSEL GELİŞİM SÜRECİNE KISA BİR BAKIŞ

Dr. Arslan Topakkaya

Özet: İdeoloji, psikolojik organizasyonların doğru ve sistematik bilgisine ulaşmayı ve eğitim, ahlak ve politika için geçerli olan kuralları oluşturmayı kendisine amaç edinir. Bu çalışma Destutt de Tracy' den başlayarak ideoloji kavramının kısa tarihsel gelişim sürecini ana hatlarıyla incelemeye çalışacaktır. Günümüzde ideoloji kavramı, genel anlamda politik ilgilerden meydana gelmiş dünya görüşlerini tanımlamada kullanılmaktadır. Bu kullanımda Marksizm'in bütün ideleri, dinleri, dünya görüşlerini, kurumları ve hukuk sistemlerini maddi ilişkilerin bir ifadesi olarak kabul etmesi ve bütün bunların burjuvazi tarafından bilerek çarpıtılıp ruhsal hakikatler olarak lanse edildiği iddiası çok önemli bir etken olmuştur. Marksizm'e göre ekonomik ilişkilerden bağımsız bir hakikat alanının olduğunu iddia etmek 'gerçekliğin' üzerini 'ideolojik üst yapı' ile örtmekten başka bir şey değildir.

Anahtar Kelimeler: İdeoloji, Politika, Toplum, Tarih, Demokrasi, Marksizm

Zusammenfassung: Die Ideologie beabsichtigt eine philosophische Richtung, welche durch eine genaue und systematische Kenntnis der physiologischen und psychischen Organisation und der physischen Welt praktische Regeln für Erziehung, Ethik und Politik festzustellen sucht. Dieser Aufsatz zielt auf eine kurze Entwicklungsgeschichte des Ideologiebegriffes beginnend von Destutt de Tracy ab. Heute wird der Begriff Ideologie fast nur noch als Bezeichnung für eine unechte, aus materiellem, auch politischem Interesse nur vorgetäuschte Weltanschauung benutzt, nachdem der Marxismus gelehrt hatte: alle Ideen, Religionen, Weltanschauungen, Einrichtungen, Rechtsverhältnisse usw. sind nur Ausdruck materieller Verhältnisse und werden von der Bourgeoisie fälschlich bzw. in betrügerischer Absicht in den Rang geistiger Wesenheiten (Ideen) erhoben, während es in Wirklichkeit derartige Ideen nicht gibt, es sich also um eine bloße "ideologischen Überbau" über die Wirklichkeit handelt.

Stichwörter: *Ideologie, Politik, Gesellschaft, Geschichte, Demokratie, Marxismus.*

I.GİRİŞ

Biz bu makalede ideoloji kavramının nasıl ve hangi bağlamda ortaya çıktığını, nasıl bir tarihsel süreçten geçtiğini ve bu kavramın birey, toplum ve farklı toplumsal kurumlarla ne tür bir ilişkiye sahip olduğunu betimlemeye çalışacağız. Kavramın gelişim süreci aynı zamanda onun başkalaşım süreci olduğundan bu kavramın tarihsel süreç içinde hangi koşullarda ve hangi bağlamda başkalaşım gösterdiğini tespit etmek de makalenin ulaşmak istediği diğer bir amaçtır.

İdeoloji kavramı günlük politik, sosyal ve akademik hayatta en çok - aynı zamanda çok farklı anlamlarda- kullanılan bir kavramdır¹. Bu kavramın etimolojik anlamı üzerinde bir fikir birliği olmasına rağmen (etimolojik açıdan ‘ideler öğretisi’ olarak tanımlanan bu kavramın kökü yunanca *îdêa* ve *lôyoç* kelimeleridir) ıstılahi tanımı açısından bir fikir birliği ne yazık ki oluşmamıştır. Bu tespite rağmen ideoloji, “genel olarak bir siyasi partinin inançlarını, değerlerini, temel ilkelerini ifade eden bir politik ideolojide olduğu gibi, şu ya da bu ölçüde tutarlı inançlar kümesi; siyasi ve toplumsal eylemi yönlendiren düşünce, inanç ve görüşler sistemi; (...) bir toplumsal durumu yansıtan düşünceler dizgesi; insanların kendi varoluş koşulları ve ilişkilerinden doğan yaşam tarzlarıyla ilgili tasarımların tümü”² olarak tanımlanabilir. Bu kavramdan türetilmiş ‘ideolojik’ kavramı’nın alanı ise sivil toplum örgütlerinden siyasal partilere, devlet aygıtına ve toplumsal kurumlara kadar uzanmaktadır. Bu tespite rağmen ideoloji kavramının ortak bir tanımında bahsetmek zordur. Terry Eagleton “İdeoloji” adlı çalışmasının başında onaltı farklı tanımlamadan bahseder. Anlamı gittikçe belirsizleşen ideolojinin, en temelde özne ile nesne arasındaki ilişkide, özne açısından bir “anlamlar sistemi” inşa etme ve yerleştirme sorunu olduğu söylenebilir. Bu bağlamda, ideoloji sürecini, toplumsal âmillerin içerisinde özne olmaya itildikleri toplumsal evreni anlamlandırma ve bunu muhtelif göstergeler, işaret-

1 İdeolojilerin etkileri her zaman doğrudan hissedilmezler. Fakat bilinç altında kalsa da insanların ve milletlerin davranış kalıplarının arkasında sahip olunan ideolojilerin etkisi oldukça büyüktür. Günümüzde gerek ülke içindeki bir takım siyasal ve toplumsal tartışmalar gerekse uluslararası tartışmaların kaynağında ideoloji farklılığı yatmaktadır. Bugünlerde tekrar güncelliğini kazanan medeniyetler çatışması ve Türkiye-Avrupa birliği arasındaki gelgitli ve temelde „adam etmeye“ yönelik tavır almaların gerisinde bu farklılıklar yatar. Bu farklılığın en fazla hissedildiği yer şüphesiz Türkiye-AB arasındaki kovalamacadır. AB ve AB vatandaşları bir türlü tarihsel önyargıları bir tarafa bırakmamakta Türkiye’ye her zaman ideolojik arka planla bakmaktadır. Bu konu hakkında daha fazla bilgi için bak. Yeğenoğlu, M.:Avrupa Kimliğinin İdeolojik Arkaplanı, Doğu Batı dergisi, sayı: 2005/31, s. 89.107.

2 Cevizci, A. :Felsefe Ansiklopedisi, Paradigma yayınları, İstanbul 2002, s. 533.

ler, değerler, ilgi ve çıkarlar aracılığıyla ortaya koyma süreci olarak görmek mümkündür³.

Bazı yazarlar etimolojik analizden hareketle bu günkü anlamda kullandığımız ideoloji kavramının antik yunanda kullanılan *ιδεολογία* ve *ιδεολογέω* (farklı fikir, özel konuşma) kavramlarıyla aynı anlamı taşıdığını iddia ederler. Buna dayanak olarak da K. Marx'ın Epikür üzerine yaptığı doktora tezinde ideoloji kavramının bu günkü anlamda kullanımını Epikür'e borçlu olduğumuz iddiasını dile getirirler⁴. Fakat Marx'ın ileri sürdüğü bu iddianın yanlışlığı daha sonra ortaya çıkarılmış; Marx'ın Epikür'ün eserlerinde geçen ideoloji kavramını yanlış yorumladığı sonucuna varılmıştır⁵. Benzer bir şekilde ideoloji kavramının çıkış noktası olarak F. Bacon'un idoller nazariyesi ile Holbach ve Helvetius'un aydınlanmayla ilgili eleştirilerini kabul edilmesine rağmen; ortak kanı, ideoloji kavramının Fransız İhtilali sırasında olgunlaşmış bir felsefi öğreti olarak açığa çıktığıdır.

II. KAVRAM'IN TARİHSEL GELİŞİM SÜRECİ

a) Kavramın ilk kullanımı

İdeoloji kavramını ilk olarak *Destutt de Tracy*⁶ 1796' da verdiği bir konferansta kullanmıştır. De Tracy Condillac'ı ideoloji kavramının kurucusu ve J. Lock'u da onun öncülü olarak kabul eder⁷. İlk kullanıldığı zaman bu kavramın ifade ettiği anlam, düşüncelerin bilimi şeklindeydi. Diğer bir deyişle ideoloji, iki Latince sözcük olan *idea* (düşünce) ve *logy* (bilim) sözcüklerinin birleşiminden ortaya çıkan yeni bir sözcüktür (*idea-logy*). De Tracy bu yeni bilimi biyoloji veya zooloji gibi diğer pozitif bilimler gibi kurumsallaştırmaya çalışırken, ideoloji biliminin bilinçli olarak üretilen düşünce ve fikirlerin kaynağının saptanmasında faydalı olacağını öne sürmüştür⁸. Onun tarafından

3 Çeğin, G&Arlı, A.: „İdeoloji“ Kavramının Aşınması ve Bourdieu'nün Kuramsal Seçenekleri, Doğu Batı dergisi, 2004/sayı:28.

4 Bu tezlere karşı getirilen eleştiriler için karşı. Oertel, H.: Zur Genesis der Ideologiebegriffs, in: Deutsche Zeitschrift für Phil. 1970, s. 206–211, s. 208.

5 Bak.; A.g.e. s. 208 vd. Epikür ideoloji ve mitos kavramlarını daima birbirlerinin yerine ve eş anlamlı olarak kullanmıştır.

6 Bu isim bundan sonra metinde kısaltılmış olarak (de Tracy) olarak alınacaktır.

7 A.L.C. Destutt de Tracy : Mémoire sur le faculté de penser, in :Mémoire de l'Institut national des sciences et arts. Sciences morales et politiques 1, Paris 1798, s. 289.

8 Kaya, A.: İdeolojiden ideolojiye yolculuk: Düşüncebilimden Kimlikbilme, Doğu Batı düşünce dergisi, 2004/sayı : 28

getirilen prensipler, mesela moral ile fizyoloji arasındaki ilişki, insani düşünme, hissetme ve isteme ile insanın fiziksel yapısı arasındaki karşılıklı bağımlılık gibi ilkeler, ideolojistlerin (Idéologues) felsefi temellerini oluşturmaktadır. P. J. G. Gabanis, Daunau, Volney, Roederer, Lancelin, Thurot, Ampere, Degerando, CH. L. Dumas, Maine de Biran ve birçok ideolojist için çıkış noktası de Tracy olmuştur. Bu akımın temsilcilerinden biride Stendhal'dır. O, aşk üzerine yazmış (De l'amour) olduğu eserini bir ideoloji denemesi (Essai d'idéologie) olarak tanımlamaktadır⁹. İdeoloji kavramı Amerika'da de Trocy ile yazışmalarda bulunan Th. Jefferson aracılığı ile tanınmıştır. İdeolojistler sayesinde ideoloji kavramı Fransa dışında da felsefe tartışmalarında yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Napolyon, ideoloji kavramının gelişim tarihi açısından farklı bir yere sahiptir. O, başlangıçta sıkı bir ideolojist iken, daha sonra bu görüşünden vazgeçip bu akımın düşmanı haline gelmiştir. Ona göre ideolojistler, iyi bir toplum modelini insanlara kabul ettirmeye çalışmaktan başka bir şey yapmamaktadırlar. Fakat bunu yaparken bu fikirler dizisinin gerçeklikle uyuşup uyuşmadığını bir tarafa bırakıp spekülasyonlarla uğraşmaktadırlar. Napolyon ideolojistleri aynı zamanda realiteden uzak 'hayalciler' olarak suçlamaktadır. O, ideoloji kavramını felsefi bir teorinin politik güce karşı bir meydan okuması olarak kabul etmekte; esas olanın ise sadece ve sadece politik güç olduğuna inanmaktadır. Napolyonun ideolojistlere getirdiği bu tenkitler ideoloji kavramının oldukça negatif bir anlam kazanmasına sebep olmuş ve onun bu olumsuz tutumu bazı yazarlar tarafından da benimsenmiştir. Mesale L. Fontanes ideolojistleri ateizm ve metafizik düşmanlığı ile suçlamış ve onlar tarafından dile getirilen toplum modelinin gerçeklikten tamamen uzak bir model olduğunu iddia etmiştir.

Almanya'da ideolojistler genel anlamda Fransa'dan farklı olarak liberal, reformist ve Fransız İhtilali'nin tabii bir sonucu olarak insan hakları savunucuları olarak tanınmışlardır. 1848 İhtilali'nde ideoloji tartışmaları önemli rol oynamıştır. Mesala O. T. von Monteufel, Almanya'nın birleşme fikri, insan hakları, ortak anayasa, özgürlük ve eşitlik gibi kavramların Almanya'nın gerçek politik gündeminden habersiz olan 'Alman İdeologlar' tarafından ortaya atılmış kavramlar olduğunu belirterek şu tespitte bulunur: "Onlar hiç bir şeyi başaramazlar, çünkü onlar daha önceden zihinlerinde oluşturdukları fikre sıkı sıkıya bağlı kalıp kendilerini diğer düşüncelere kapatırlar"¹⁰. Bunun gibi F. Lassalle de arkalarında hiç bir sosyal sınıf olmadan politik özgür-

⁹ Stendhal: De l'amaour, yayınlayan: H. Martineau, Paris 1972.

¹⁰ O.T. von Monteufel: Reden der Ministerpräsident Monteufel seitdem vereinigten Landtage(1851), s. 98 vd.

lük isteyen ideologları tenkit edip şöyle der: “İdeologlar, hayatları boyunca sadece zihinlerde ve fikirlerde bulunan kitaplarda yaşayan kimselerdir”¹¹. Bu gibi tenkitler sonucunda ideoloji kavramı, Almanya’da realiteden uzak düşünce sistemi olarak kabul görmeye başlamıştır. Alman ideologları ise kendilerini ideal bir geçmişin (Kant, Hegel) devamı olarak görmektedirler. Onlar kendilerini felsefi bir kategori olan kendi kendini belirlemeyi ve ruhun özgürlüğünü savunan insanlar olarak görmektedirler. Bunlardan H. Heine Napolyonun İdeolojizm karşıtlığını dünya tarihinin diyalektik akışının bir gereği olarak görür. Napolyon’un devrimci zihniyetin Almanya’ya taşınmasına ve eski rejimin devrilmesine oldukça katkısı olmuştur. Hein’a göre Napolyon bu hizmetinden dolayı istemeyerek de olsa Alman İdealizmi’nin kuratıcısı olmuştur. Çünkü onun sayesinde filozoflar artık yalın fikirler ve spekülasyonlarla uğraşmaktan vazgeçip; realite ve toplumsal sorunlar ile ilgilenmeye başlamışlardır.

Bu gibi görüşlerin yanısıra 19.yüzyıl boyunca ideoloji, ideler öğretisi ve genellikle mantık, ontoloji, psikoloji ve bilgi teorisi ile etkileşim içerisinde farklı fikirlerin oluşum ve gelişim bilimi olarak anlaşılmuştur¹². Bu tanım esas itibarıyla Fransız ideoloji kavramından türetilmiştir. Ondan ayrıldığı temel nokta sensualist çıkış noktasını benimsememesidir.

b) Marksizm’de ideoloji kavramı

İdeoloji kavramının tarihsel gelişim süreci açısından önemli yere sahip olan ve bu kavrama popülerlik kazandıran filozoflar hiç şüphesiz *K. Marx ve F. Engels*’tir. Her ikisi de Napolyon ve 1848 Devrimi çerçevesinde tartışılan ideoloji kavramından hareket ederler. Buna rağmen sosyal bilimcilerin ortak kanısı, ideoloji kavramının modern anlamda kullanımını K. Marx’a borçlu olduğumuzdur. İdeolojiyle ilgili tartışmalarda K. Marx’ın kavramsallaştırması ise son derece önemli bir yere sahiptir. Kavram, Marx’la birlikte yeni bir anlam kazanmıştır. Marx’ın kavramsallaştırması aynı zamanda ideolojinin ilk kullanım biçimlerinden radikal bir kopuşu da içerir¹³. Fakat hemen belirtmek gerekir ki, Marx da bu kavramı her zaman aynı anlamlarda kullanmamış, kavramın farklı kullanımları arasında anlam kayması olmuştur. Buna rağmen Marx’da ideoloji kavramının farklı kullanımları ve anlamlarını ayırt etmemize yardımcı olacak çeşitli kriterler mevcuttur. Bunları ana hatlarıyla şu şekilde sıralamak mümkündür:

11 Lasalle,F.: Arbeiter-Lesebuch, yayımlayan E. Blum, cilt 2, s. 139.

12 Krug, H.B.: Handbuch der Philosophie, s. 11 vd.

13 Atılgan, G.: Marx’ta İdeoloji: Kapitalizmin Devrimci Doktrininin Bir Olanığı, Praksis sosyal bilimler dergisi Güz 2001/sayı: 4, s. 1.

A) Marx'a göre İdeoloji 'yanlış bilinç' (*falsches Bewusstsein*) olarak, bir taraftan gelişmemiş üretim araçlarının (üretim sadece bireylerin fiziksel varlıklarının üretimi olarak düşünülmemelidir. Üretim bireylerin bir etkinlik türü, yaşamlarını ifade etme yolu ve belli bir yaşam biçimidir)¹⁴ durumunu sembolize ederken, diğer taraftan üretim araçları ile üretim ilişkileri arasındaki eşitsizliği de göstermektedir. Bu anlamda "yanlış bilinç" toplumsal çatışmaların ifadesi ve onların görünür aracıdır. B) Toplumsal varlığın felsefi bilinci, tarihsel ve toplumsal bilincin en yüksek şekli olan genelliği şart koşmaktadır. Bu genellik kendi meşruiyetini kendi sosyal fonksiyonundan alır ve empirik, yavaş olarak gelişir. Bundan dolayı Marx, teorik ve idealist dünya görüşlerini reddeder. C) Genel ve özel ilgi arasındaki karşıtlık ideoloji kavramı açısından oldukça önemlidir. Özel ilginin kendini gerçekleştirme aynı zamanda genel ilginin temsil edilmesi olarak anlaşılmalıdır. Özel ilginin kendini gerçekleştirme ancak gelişmiş bir komuoyu sayesinde mümkündür ve böyle bir kamuoyunda farklı özel ilgilerin birbiriyle mücadelesi kaçınılmazdır. Bu mücadeleyi kazanan kendi ilgi ve arzularını gerçekleştirebilir. Bu anlamda ideoloji, hâkim olan grup ya da sınıfın ideolojisidir. D) İdealist soyutlamalar için ideoloji kavramının oluşum ve anlamının olumsuzlanması yapıcı bir özellik göstermektedir. İdeoloji, kendi fonksiyonunu yine kendi dolaylı etkisiyle yerine getirmektedir. İdeoloji, bu kritik soyutlamanın pratik önemini açığa çıkarmak onu uygulamada düzeltmek ve yeniden temellendirmek zorundadır. İdeoloji bu anlamda ne pratik ne de üretken bilincin bir sonucudur. O aynı zamanda dolaylı da olsa herhangi bir davranışın gerekli şartı olarak da gösterilemez. İdeoloji, ancak genel temel bir dünya görüşünü kazanmaya katkıda bulunduğu sürece pozitif bir kavram olarak değerlendirilebilir. E) İdeoloji kavramının en önemli özelliği, onun aracılık işlevidir. İdeolojiler herhangi bir tarihe sahip değildir. Fakat onlar tarihseldirler ve tarihsel yapısında temel taşlarıdır.

Marx'a göre ideolojik bilinç formları, insanın maddi dünyasıyla ilişki kurmadıkları sürece gölge olmaktan kurtulamayacaklardır. İdeoloji kendisini çağın bilgi birikimini dikkate almadan temellendirmek ister. Marx bu durumun kendi zamanında tersine döndüğünü ve ideolojinin artık insanın gerçek edimlerini ve onun günlük hayatını konu aldığını söyler¹⁵. Buna rağmen ideoloji kavramının eski anlamda kullanımının tamamen ortadan kaldırılmadığı da bir gerçektir. Çünkü ideoloji farklı toplum sınıflarında farklı anlaşılmakta ve yorumlanmaktadır. Bunun en önemli nedeni toplumsal farklı-

¹⁴ Rosen, M/Wolff, J.: Siyasal Düşünce, çev: Sevda Çalışkan&Hamit Çalışkan, Dost kitabevi, Ankara 2006, s. 48.

¹⁵ Marx, K.: Gesammelte Werke (MEW), cilt 3, s. 26.

laşmayı doğuran kültürel, ekonomik ve değer farklılıklarıdır¹⁶. Yani ideoloji kavramının yapısı sosyal sınıfın yapısına göre farklılık arz etmektedir. Marx şöyle der: “18. yüzyıldan beri gittikçe etkisini artıran soyut düşüncelerin etkisi altındayız. Bir öncekinin yerine geçen her yeni sosyal sınıf, kendi ilgi ve isteklerini sanki bütün toplumun ilgi ve istekleriymiş gibi sunmaktadır. Başka bir deyişle, kendi düşüncelerine genellik kazandırıp sanki tek akli ve genel geçer düşünceymiş gibi topluma kabul ettirmeye çalışmaktadır”¹⁷. Marx’ın ideoloji kavramı gelişmiş bir kamuoyu kavramını da içine almaktadır. Bu kamuoyu ona göre kendi özel ilgisini sanki toplumun genel bir isteğiymiş gibi gösterir fakat aynı zamanda onun eleştirilmesini de imkan sağlar.

Marx’ın ideoloji kavramına yüklediği anlam ile ‘Alman ideologların’ bu kavrama verdikleri anlam arasında bazı farklılıklar sözkonusudur. O, bu konu hakkındaki düşüncelerini Engels ile birlikte hazırladıkları ve 1932 yılında tamamlanan “*Alman İdeolojisi*” adlı eserinde geniş bir şekilde ele alır¹⁸. Marx ideoloji kavramını hiç bir zaman bütün sosyal sınıflar için geçerli olan genel bir düşünce şekli olarak görmemiştir. Ayrıca Marx, Alman ideologların aksine, ideoloji kavramını bütün sosyo-kültürel gelişmelerin olmazsa olmaz şartı olarak da görmez. Marx’a göre ekonomik yapı, üzerine hukuksal ve politik yapının -ki bunların her biri belirli sosyal bilinç formlarına karşılık gelmektedir- kurulabileceği temel yapıdır. Bu sosyal üstyapı ve toplumsal bilinç formları ideolojik olarak anlaşılabilirler, fakat gerçek temel yapıya denk düşerler ve yaşam süreçlerini oluştururlar. Ancak bunlar üst yapıyla alt yapı arasında çıkan ekonomi kaynaklı çatışmalar sonucunda ideolojik hal alırlar. ”Bu tür değişme süreçleri sırasında ekonomik üretim ilişkilerindeki¹⁹ maddi ve bilimsel değişmeler ile, hukuk, politika, sanat, din, felsefe’ye dayalı ideolojik formlar arasındaki temel farklılık daima göz önünde

16 Bkz.Kaygı, A.:Kimlik ve Ulus, Egemenlik ve İnsan Hakları, *Felsefelogos*, 2003/2 sayı:21, s. 33–45, s. 40 vd.

17 A.g.e., s. 47.

18 Afşar, T.:Marx’çı Düşünceye Genel Bir Bakış, *Felsefelogos* 2005/1–2, 25/26, s.21–49, s. 34.

19 “Temel Marksist teoriye göre, bir toplumsal formasyonda üretim ilişkileri düzeyi her zaman son kerte belirleyici rolü oynar. Bu tez, sınıf mücadelesinin popüler-demokratik mücadeleye önceliğini kurar, çünkü popüler-demokratik ideolojilerin, kendilerini, sınıf ideolojik söylemlerinden (asla) ayrılmış değil, her zaman onlarla eklenmiş olarak sunmaları olgusunda açığa çıkar. İdeolojik düzeyde sınıf mücadelesi, büyük ölçüde, antagonistik sınıfların ideolojik söylemleri içindeki popüler-demokratik adlandırmaları eklemeye uğraşından ibarettir.” Bkz.Laclau,E.:Faşizm ve İdeoloji, çev:Mahmut Mutman, 70’le Birlikte, sayı:46–47, s. 81–95.

tutulmalıdır”²⁰. Buna göre ideolojik formlar, sosyal çatışmaların kendilerini yanlış aksettirdikleri üst yapı formlarıdır. Bu açıklamaların dışında Marx uzun bir süre ideoloji kavramı ile ilgilenmemiştir. Bu uzun sürenin ardından ideoloji kavramı ilk defa F. Engels’in F. Mehring’e yazdığı mektupta geçmektedir. Engels orada şöyle der: “İdeoloji düşünce yardımıyla iletilir ve nihai anlamda düşüncede kendisini temellendirir”²¹. Bundan dolayı ideolog kendi düşüncesinin maddi motivine yabancıdır. “İdeoloji ideologlar tarafından bilinç yardımıyla gerçekleştirilen bir süreçtir, fakat bu bilinç yanlış bir bilinçtir. İdeoloğu harekete geçiren temel güç ona yabancıdır; böyle olmasaydı bu ideolojik bir süreç olmazdı”²². Bu ‘temel güç’e hem subjektif ilgiler hem de objektif ekonomik yüzleşmeler dahil olabilir. Engels ideolojinin tarihsel etkisi üzerinde de önemle durur²³.

c) Marksist gelenekte ideoloji kavramı

Marksist gelenekte ideoloji kavramı Lenin’e kadar fazla ilgi görmemiş ve kavramın yorumlanış biçiminde herhangi bir değişiklik olmamıştır. Marx’ın tersine Lenin ideoloji kavramını olumlu anlamda ele almıştır. Yine Lenin Marx’ın aksine bilimsel sosyalizmin proletarya bilincinin oluşması için yeterli olmadığına; dolayısıyla da bu bilincin oluşması için başka bir aracıya gereksinim olduğuna inanmaktadır. Ona göre bu aracı ideoloji ve ideolojinin somut yansıması olan parti teşkilatlanmasıdır. Bu anlamda ideoloji, işçi sınıfının sınıfsal ilgilerinin bir ifadesi olarak halk ideolojisinin aksine, bilimsel sosyalizmin sonuçlarının stratejik ve bilinçli bir şekilde uygulanmasına imkan sağlayan bir aracı konumundadır²⁴. Lenin’in bu farklı yaklaşımından başka, Marksizm taraftarlarından Marx’ın bu kavramı yorumlayış biçimine herhangi bir itiraz gelmemiştir. G. Lukács’ a kadar Marx’ın ‘yanlış bilinç’ olarak tanımladığı ideoloji kavramı temelde kabul edilmiştir. İlk defa Lukács bu tanıma karşı çıkmış ve bu kavramı oluşturan gerçeklikleri açığa çıkarmak istemiştir. Ona göre, ideoloji kavramı kendisinin ait olduğu tarihsel bütünlüğün bir anıdır²⁵. Bu bütünlük kendi üzerinde bir bilinci şart koşar. Sadece somut bütünlüğün değişimi somut anlamayı mümkün kılabilir. Fakat Kapitalizm’in tarihsel gelişim süreci, bizzat kendisini ortadan kaldırma

20 Marx, K: Vorwort zur Kritik der politischen Ökonomie, MEW 13, s. 9.

21 Karş. Engels, F.: MEW 39, s. 97.

22 A.g.e.

23 Özbek, S.: Engels’in Tarihsiz Halklar Kavramı Üzerine, *Felsefelogos* 2005/1-2, 25/26, s. 205-213, s. 208 vd.

24 Bak. Lenin, W.I.: Werke (1961) cilt 5, s. 349 vd.

25 Bak. Lukács, G.: Geschichte und Klassebewusstsein (1967), s. 61.

sürecine ulaşmadığı sürece onun bilinç yansıması ister istemez ideolojik olacak ve işçi sınıfı ideolojik bir krize maruz olacaktır. Lukács ideoloji kavramını burada Leninci bir anlamda yani pozitif anlamda kullanmaktadır. Burada diğer önemli bir nokta da ideoloji-eleştirisine ait bir kavram olan 'genelliğin' (Allgemeinheit) objektif olanaklar olarak ileri sürülmesidir.

Lukács'ın 'objektif olasılık' kavramı E.Bloch'un 'olasılık' kavramı ile karşıtlık gösterir. Tabiat ile insan arasındaki birlik, olası bir bütünlük olarak algılandığı takdirde (Bloch) verilen gerçekliğin bağlayıcılığı kendiliğinden ortadan kalkacaktır. Bu ideoloji ve ideoloji eleştirisinin kendi içerisinde ütopyik bir unsur barındırdığı anlamına gelir. Bundan dolayı güncel fenomenlerin değerlendirilmesinde çok anlamlılığın hakimiyeti kaçınılmazdır. Çünkü bu fenomenler aynı olay hakkında iki farklı hüküm çıkarmaya imkan vermektedirler. Prensip olarak bütünlüğe yönelim, geniş çaplı bir diyalektik ile bütünlüğün somutlaşmasını gerekli kılar. Geniş çaplı diyalektik ise kendisini irrasyonel diyalektikleşme olarak gösterir. Bloch da Lukács'ın aksine vurgulanması gereken diğer bir farklılıkta geçmiş ideolojilere karşı açık olan tutumudur. Ona göre bu ideolojilerin özelliği pozitif çizgileri sayesinde ütopyik bilinci ve vicdanı koruyabilmiş olmalarıdır. Burada kültürel fazlalılığın çağdaş ideoloji kavramına katkısı yadsınamaz. Sadece bu fazlalık, sarsılan temelleri ve ideolojiyi korur ve onları sonraki ideolojilere bir miras olarak bırakır²⁶.

İdeoloji kavramı Marksizm ve Marksist yazarlar arasında bu iki düşünürün farklı yaklaşımları dışında genel anlamda Marx ve Lenin'in yorumlarıyla anlaşılmasına devam etmiştir. Bu kavramın marksist kullanımında önemli olan, toplum ve insanın tarihsel bütünlüğünün merkezileşmesi ve bilimsel genel-geçer bir metodun varlığıdır. Bunlar sayesinde toplumdaki farklı ilgiler kontrol edilebilmekte ve nesnelleşmektedir. Bu çerçeveye marksizmin varoluşçu, yapısalcı ve antropolojik yorumlamaları da dahildir. Bu anlamda ideoloji kavramının yapısı Marksizm içinde bazı küçük sapmalara rağmen ana hatlarıyla değişmeden kalmıştır.

d) İdeoloji kavramına yeni yaklaşımlar

İdeoloji kavramı sadece marksist çevrelerde tartışma konusu olmamıştır. İdeoloji kavramının gelişim süreci tarihsel gelişimle her zaman paralellik göstermemiştir. Mesela Marx, Nietzsche ve Freud'un ideoloji kavramını genetik olarak izahları, diğer taraftan Spengler'in pesimist kültür anlayışı ve buna benzer farklı yaklaşımlar bu kavramın yapısal işlevini oldukça tahrip etmiştir. İdeoloji kavramı artık marksist gelenekten farklı yorumlanmaya ve

²⁶ Bloch, E.: *Einleitung in die Philosophie*, Tübingen 1964, s. 136.

anlaşılmaya başlanmıştır. Bu anlamda A. Seidel'in bu konu hakkındaki görüşleri marksist yorumlamanın dışına çıkabilen ilk yorumlama şeklidir. Seidel ideoloji kavramını yapısal ve fonksiyonel olmak üzere ikiye ayırır. O, ideoloji kavramını daha çok yaşam felsefesi ve psikoanaliz yardımıyla anlamaya çalışır. Seidel Marx'ın aksine, ideoloji kavramını insanın hasta içgüdüsel yaşantısı kavramıyla temellendirmeye çalışır. Sublimasyon (bastırılan cinsel duyguların ruhsal ve kültürel edimler olarak ortaya çıkması) kavramının belirlenmesinde Seidel, Freud'un aksine tarihsel değil, yaşamsal etkenlerin daha belirleyici olduğunu savunur. Fakat o Nietzsche, Lessing ve Simmel'den farklı olarak ideoloji kavramının insanın hasta içgüdüsel hayatı için işlevsel olduğu kanısındadır. Seidel'a göre yaşamsal süreçlerle ideoloji arasında çok sıkı bir bağ vardır. Bunların birbirlerinin gerekli şartıdır. Ona göre yaşamsal süreçler insanı, sahip olduğu yanlış bilinçten yavaş yavaş kurtaracak ve böylece insan kendisini hasta eden içgüdüsel yaşantıdan da kurtulmuş olacaktır²⁷.

Seidel'in bu düşünceleri bilgi sosyolojisi'nin önemli düşünürlerinden olan H. Plessner başta olmak üzere ekolün diğer temsilcilerini oldukça etkilemiştir. Max Scheler 'sınıfların bilgi sosyolojisi' hakkında ileri sürdüğü tezlerle kendisini bu etkinin dışında tutmaya çalışır. Ona göre Seidel ve onun gibi düşünenler 'aşkın temele' dönüşü ideoloji kritiği açısından sorgulamışlardır. Ona göre, sınıflarlararası ön yargılar kendilerini ekonomik yapı sayesinde değiştirmekte ve başkalaştırmaktadırlar. Fakat bunlar prensipte felsefi olarak aşılabilecek şeylerdir. Ayrıca sınıfsal önyargılar gerçekliğin tanınması ve bilinmesi için bir şart olarak ileri sürülemezler.

K. Mannheim'ın 'bütünlükçü ideoloji' kavramını geliştirmesinde ideoloji kavramının felsefi bir kriter olma özelliğinin artık kaybolmaya başlamasının etkisi büyüktür. Ona göre ideolojik söylemler, bilginin varlıkla olan bağlantısı sayesinde işlevsel olarak belirlenebilirken içeriksel açıdan pratiğe ait bir teori olarak değerlendirilemezler. Bir düşüncenin sahip olduğu bakış açısının yapısı, düşüncenin davranış kılavuzu olarak değil, daha çok sosyal bağın sağlanmasında olarak anlaşılmaktadır. İçeriksel olarak ideoloji ütopya gibi verilmiş gerçekliğin üzerine çıkmakta, var olmayana yönelmektedir. Ütopyanın ölçüsü gerçekleştirilebilme imkanının olmasıdır. Bu anlamda çağımızdaki ütopyalar arasında bir fark sözkonusu değildir. Mannheim'a göre ideolojinin kaderi de bundan farklı değildir. İdeoloji kavramı artık belli bir sınıf, grup ya da sosyal sınıfa uygulanamaz olmuştur. İdeoloji kavramı Karl Mannheim'la birlikte eski sert kritik yapısını yitirmeye başlamış; artık farklı

²⁷ Bak. Seidel, A.: *Bewusstsein als Verhängnis*, yayınlayan H. Prinzhorn (1967), s. 39.

gerçeklik kavramlarına karşı duyulan genel bir şüpheyi temsil etmeye başlamıştır. Ona göre bir bilinç ya da ideoloji ancak yeni gerçekliklere kendisini uyarlamadığı ve eski kategorisinde hapsolüp kaldığı sürece yanlış olarak değerlendirilebilir²⁸.

Mannheim'in 'İdeoloji ve Ütopya' tanımlamasına eleştirel bir karşı çıkış P.Tillich'den gelmiştir. Ona göre Mannheim'in genel ve bütünlükçü ideoloji kavramı tam anlamıyla yerli yerine oturmuş ve tanımlanmış bir kavram değildir. Eğer 'varlığa bağlı düşünmek' sadece belirli şartlar altında mümkünse ve orada da düşüncenin varlıkla olan ilişkisi kesilmişse; bu durum temel ilkenin kendisiyle çelişmesinden başka bir şey değildir²⁹. Tillich'e göre, birbirleriyle devamlı mücadele eden sosyal sınıflar için ideoloji kavramının politik karakteri vazgeçilmez bir öneme sahiptir. Bunun yanında ideoloji eleştirisi sınıfların kendi iç eleştirilerini de mümkün kılmak durumundadır. Daha da önemlisi ideoloji, varlığın güncel çerçevesinin anlaşılabilirliği sosyolojik ve sınıfsal bilgi imkanını araştırmakla da yükümlüdür. Bu ideolojinin soyut problemlerini tartışmaktan daha verimli ve gereklidir.

H. Plessner'in eleştirisinde, K. Mannheim'da çok açık olmayan Nietzsche-Simmel-Seidel çizgisi daha belirgindir. "Yaşam, yaşamaktan daha fazla bir şey istediği için; insan canlı yaratık olarak ideolojik bir hayvandır (*ein ideologisches Tier*)"³⁰. Plessner belli bir tarihsel durum için özellikle bilgi teorisi ve antropolojik şartları göz önünde bulunduran bir teorinin ana hatlarını betimleye çalışır. Fakat bu betimleme her şeyden önce sosyoloji ve felsefi antropolojinin sunabileceği teorik çerçevenin kazanılmasına bağlıdır.

e) Frankfurt Okulunun ideoloji kavramına yaklaşımı

M. Horkheimer ve Th.W. Adorno'nun ideoloji kavramına dair görüşleri Plessner'den daha açık ve ayrıntılıdır. Horkheimer ideoloji kavramına karşı total bir şüphecelik yerine, ideolojinin meşru teorik çerçevesinin gerekli olduğu inancındadır. "Pratik, sürekli ilerleyen bir teorinin rehberliğine ihtiyaç duyar. Böyle bir teori tarihsel gerçekliğin mümkün olan en çabuk ve en eleştirel analizinden meydana gelmektedir. Gerçekliğin bu eleştirel analizi de yine pratik yönelimler ve motivler sayesinde belirlenmektedir"³¹. Bu

28 Bak. Mannheim, K.: *Ideologie und Utopie* (1929), s. 52.

29 Bak. Tillich, P.: *Ideologie und Utopie*, in: *İdeolehre und Wissenssoziologie*, yayınlayan H.J. Lieber (1974), s. 400.

30 Plessner, H.: *Abwandlungen des Ideologie Gedankes*, in: *Ideologie*, yayınlayan K. Lenk (1964), s. 232.

31 Horkheimer, M.: *Ideologie und Handeln*, in: *Frankfurter Beiträge zur Sozialforschung*, yayınlayan Th.W. Adorno/W. Dirks 10 (1962), s. 44.

tespitten hareketle Horkheimer şunu tavsiye eder: “İdeoloji ismi kendi bağımlılığından habersiz, tarihsel, fakat somutlaşmış ve ileri seviyeye ulaşmamış bir bilgi için -gerçekliğin aksine- gerekli bir şarttır”³². Tarihe dair tarihsel bilincin çelişkileri bizzat tarihin kendi çelişkileridir. Ona göre, sosyal süreç karşısında ruha ait olan soyutlama edimi ideolojiktir; fakat bu soyutlamada, ideolojinin ideoloji kritik açıdan ortadan kaldırılma şansı da söz konusudur. Sadece gerçeklik kavramının varlığı sayesinde ideoloji yeniden formüle edilebilir; fakat ona göre bu da bir eksikliklerdir. Ruh soyutlamadır, fakat aynı zamanda içsellik de kayıbdır. “İdeoloji kavramından ruhsal bir bütünlük olarak bahsetmek, ancak onun özsel olarak sosyal süreçler üzerine söyleyecek bir şeyleri olduğu sürece anlamlıdır. Bu kavramın gerçek dışılığı bizzat bu sürecin çözülme sebebidir”³³. Ona göre bilinç, ancak ve ancak ideolojik eleştiriyi, kendi içine alıp özümsemesi sayesinde varlığını devam ettirebilir³⁴.

Bu çifte karakterli yapı Th. W. Adorno’ da daha da belirgindir. Genel anlamda toplum bilgisiyle ruhun sahip olduğu gerilimin ideolojik eleştiriye ihtiyacı vardır³⁵. “Bugünkü toplumsal görüntünün ideolojisi toplumun bizzat kendisidir. Bundan dolayı toplumun güç ve mutlak hakimiyeti günümüzde insan varlığını tehdit eden bir anlama sahiptir”³⁶. Bu şekildeki genel bir ideoloji betimlemesi içsel eleştiri ve uygulama açısından problemlili gözükmektedir. Çünkü o ‘gerekli toplumsal görünüm’ kavramını Marx’dan farklı anlamaktadır. Adorno, bu kavramın Marx gibi belirli gerçekliklerle yeniden belirlenebileceğine inanmaz. Ona göre ‘gerekli toplumsal görünüm’ kendisini her zaman yanlış bir gerçekliğin entegre olmuş bir parçası olarak gösterir. “Toplumla birlikte ideoloji kavramı öyle bir hal almıştır ki, artık kendisini toplumsal görünüm ve hassas özerklik olarak ifade etmekten ziyade, özne ve

32 A.g.e, s. 47.

33 A.g.e. s. 176.

34 Krş. a.g.e.

35 İdeoloji eleştirisi sadece toplumsal bazda fonksiyonel olmayıp, aynı zamanda kültürel bazda da etkin olmak durumundadır. Çünkü modern toplumda “kültür endüstrisi kitlelerle ilişkisini kötüye kullanarak, verili ve değişmez sayılan bir zihniyeti çoğaltmaya ve güçlendirmeye çalışır. Her ne kadar kültür endüstrisi kitlelere uyum sağlamadan varolmayacak olsa da, kitleler onun ölçütü değil ideolojisidir”. Adorno, Th.W.: Kültür Endüstrisini Yeniden Düşünürken, çev: Bülent O.Doğan, *Cogito* 2003/sayı:36, s.76-83, s. 77.

36 Adorno, Th.W.: *Prismen* (1955), s. 26.

nesnenin yanlış özdeşiminden ortaya çıkan bir bağlaç olarak tarif etmektedir”³⁷.

Frankfurt okulunun önemli temsilcilerinden olan E. Fromm ideoloji tartışmaları bağlamında tarihsel maddecilikle psikoanaliz arasında bir sentez kurmaya çalışır. İdeoloji kavramı bu denemede sosyal-psikoloji açısından genişletilir. “Sosyal psikoloji toplumsal açıdan önemli olan ruhsal edim ve ideolojilere sahiptir. Bunların sebepleri daha çok ekonomik şartların cinsel eğilimlere olan etkilerinden kaynaklanmaktadır”³⁸. Psikolojik ve toplumsal çalışma süreçleri Fromm’da benzer şekilde değerlendirilir. “Psikoanaliz ideoloji kavramının oluşumunu ‘çalışma süreci’ ve insanla tabiat -bu tabiat insanın dışında değil içinde olandır- arasında cereyan eden karşılıklı alış veriş olarak anlamamızı sağlar”³⁹.

İdeoloji kavramının tarihsel gelişim süreci açısından zikredilmesi gereken diğer önemli bir düşünürde H. Marcus’dur. O, ideoloji kavramı ile sosyal gerçeklik arasındaki ilişkiyi betimlemeye çalışır. Marcus, ideoloji kavramının sınırlandırılması ile toplumsal gerçeklik arasındaki ilişkiyi teknolojik gelişmenin tek yönlü gerçekliği olarak tanımlar. “Teknoloji ve bilimin egemenliği altında bulunan toplum, gittikçe daha etkin bir şekilde insan ile tabiata hakim olmaktadır”⁴⁰. Rasyonel anlamda tabiata hakim olmanın ölçüsü nihai noktada hakimiyetin tek ölçüsü olmaktadır. Hakimiyet ancak teknolojik fonksiyon sayesinde meşruluk kazanabilir. “Sadece belirli devlet formu yada parti hakimiyeti totalitarizm anlamına gelmez; aynı zamanda belirli bir üretim ve dağıtım sistemide totalitarizmdir”⁴¹. Ona göre, herhangi bir sistemde pratik boyutun kaybolması insanı yanlış bir bilince sürükler. Böyle bir bilincin ideoloji eleştirisi de yine ideolojik olmak durumundadır. “Bundan dolayı, ‘kritik teori’ statükoyu aşabilecek empirik bir temel bulamamıştır”⁴².

Bu bağlamda Frankfurt okulunun en önemli temsilcilerinden olan J. Habermas’ın bu konuyla ilgili düşüncelerine değinmek yerinde olacaktır. “Habermas’ın tüm yönlendirici düşünce tarzı, yirminci yüzyıl dünyasında

37 Adorno Th.W./Horkheimer, W.:*Negative Dialektik* (1966), s. 339.

38 Fromm, E.: *Über Methode und Aufgabe einer analytischen Sozialphilosophie*, in: *Zeitschrift für Sozialforschung*, cilt 2 (1932), s. 40.

39 A.g.e., s. 42

40 Marcus, H.: *Über das Ideologieproblem in der hochentwickelten Industriegesellschaft*, in: *Ideologie*, yayınlayan K. Lenk (1964), s.357.

41 A.g.e., s. 345.

42 A.g.e., s. 338.

kuram ile pratik arasındaki boşluğu yeniden birleştirmektir”⁴³. Habermas Marcus’un aksine yeni bir bilim ve yeni bir teknoloji tezlerine katılmaz. Habermas, modern teknik ve üretim şeklinin zorlayıcı karakterini onları kontrol eden politik kamunun iflası olarak değerlendirir. Bu düşünceyle Habermas interaksiyon alanını yeniden kurmayı ve açmayı hedefler. “Onunla, demokratik mantığın temellerini yeniden yakalamak” istenmektedir⁴⁴. Klasik ideoloji kavramı için bile bireysel ilgileri genel politik açıdan meşrulaştırma zorunluluğu geçerlidir. Habermas’a göre bu anlamda ideoloji 18. yüzyıldan itibaren ‘kamu alanı’ kavramı ile benzer gelişim süreci göstermiştir. “Bu yüzyılda kamunun ortak aklı tarafından yürütülen sosyal sınıfların ilgileri, genelin kabulü olarak anlaşılmalıdır”⁴⁵. Bu anlamda ideoloji gerçeklikten kısa bir süre için nasibini almıştır.

Modern ideoloji kavramı ise şimdiye kadar kullanılan kavramlarla açıklanamaz. O artık üretim araçları ile üretim ilişkileri arasındaki çelişkilerle, genel ve özel ilgilerin farklılığı ile izah edilemez. “Eğer doğru (karşılıklı) değişim ideolojisi ortadan kalkarsa, artık hakim sistem üretim araçları ilişkileri açısından doğrudan tenkit edilemez olur”⁴⁶. Bu serbest değişim ideolojisi yerine yedek bir program ortaya çıkar. Bu program kendisini serbest pazar kurumlarına göre değil, serbest değişimin ortadan kaldırıldığı devlet kurumlarına göre yönlendirir⁴⁷. Habermas’ın H. Markus’dan ayrılan yönü şu şekilde ifade edilebilir: Eğer politika ekonomik temele bağlı olarak tenkit edilebiliyorsa bu açıdan Markus haklıdır. Eğer ekonomik yapı tam tersine devlet aygıtının ve politik çatışmaların bir gereği gibi anlaşılıyorsa bu artık doğrudan doğruya bir ideoloji kritiği olarak anlaşılmaz⁴⁸.

Habermas’a göre, modern ideoloji kavramı apolitik kamu alanını ifade etmektedir. “Bu bilincin ideolojik merkezi teori ile pratik arsındaki farkı ortadan kaldırma çabasıdır”⁴⁹. Ayrıca modern ideolojinin diğer bir özelliği de, yanlış iletişim sayesinde politikayı teknolojik rasyonalizme indirgemek-

43 Skinner, Q.: Çağdaş Temel Kuramlar, çev:Ahmet Demirhan, Vadi yay.,II.basım, İstanbul 1997, s. 158.

44 Tanilli, S.:Devleti ve Demokrasiyi yeniden düşünmek, *Felsefelogos* 2001/4 sayı:16, s. 27-31, s. 30.

45 Habermas, J.: Strukturwandel der Öffentlichkeit (1962), s.101.

46 Habermas, J.: Technik und Wissenschaft als Ideologie (1968), s. 76.

47 A.g.e.

48 A.g.e.

49 A.g.e., s. 51.

tir⁵⁰. Fakat teknolojik rasyonalizm kavramı belirli herhangi bir teknolojik rasyonalizmi ifade etmekten ziyade; politik kamuoyunun ortadan kalkması anlamına gelir. Habermas'a göre ideoloji eleştirisi politik meşruluğun ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Bu açıdan onun pratik faydası inkar edilemez.

III. SONUÇ

Makalemizde ideoloji kavramının tarihsel gelişimi açısından önem arzeden filozofların bu konuyla ilgili düşüncelerini ana hatlarıyla vermeye çalıştık. Bu küçük hacimli makale ile ideoloji kavramının nasıl ortaya çıktığı ve tarihsel süreç içerisinde nasıl bir değişikliğe uğradığını göstermek istedik.

Kavramın ilk kullanımı ve tanımı De Tracy'ye aittir. Gerçi bu kavramın kullanımını Antik Yunan'a kadar gittiğini iddia edenler varsa da bu iddia genel kabul gören bir iddia değildir. De Tracy'den Habermas'a kadar değindiğimiz farklı ideoloji tanımlarının bazı ortak noktalara sahip olduğu bir gerçektir. Bunlardan birincisi ve en önemlisi ideoloji kavramının insanın sosyal, siyasal ve ekonomik yaşantısıyla olan bağlantısıdır. Yani bu kavram sadece bireysel dünya görüşünün oluşmasında değil, aynı zamanda bireyin toplumla, tarihle ve diğer sosyal kurumlarla olan ilişkisinin belirlenmesinde de oldukça etkindir. Bu olguyu açıklayan en güzel örnek bu kavramla felsefeden, sosyolojiye, siyasal bilimlere kadar hemen hemen bütün sosyal bilimlerin ilgi göstermesi kendilerine bir araştırma alanı olarak seçmeleridir.

İdeoloji sadece bireyin teori dünyasıyla ilgili değildir. İdeolojiler çok zaman insanların ve toplumların pratik hayatını da yön vermişlerdir. Bunu en iyi açıklayan olgu Marksizm'in ideoloji kavramına yüklediği anlam ve bunun pratikteki yansımalarıdır. Marksist felsefe bu düşünce tarihinde bu kavramın sistemleştirilmesinde ve yaygınlaştırılmasında önemli bir role sahiptir. Marx ideolojiyi soyut felsefi bir refleksiyon olmaktan kurtarmış; onu ekonomi, politika, toplum ve tarihle içiçe sokmuştur. Yani Marksizmle birlikte bu kavram kendi uygulanabilirlik imkanına kavuşmuştur. Gerçi tam anlamda komünist ideolojinin uygulaması olmamıştır ama en azından Marx bu kavrama böyle bir anlam kazandırmıştır. Marx'ın ideoloji kavramı bu geleneğe mensup olan düşünürler tarafından genelde kabul görmüş; yine onun temel kavramlarına bağlı kalarak Frankfurt Okulu Marks'ın görüşlerine bazı eklemeler ve çıkarımlarda bulunmuştur.

⁵⁰ Böyle bir teknolojik rasyonalizm'den kurtulmanın ve insan doğasının ahlaklaştırılması gereği Habermas'ın üzerinde durduğu önemli bir konudur. Bu konuda daha fazla bilgi için bak. Habermas, J.: İnsan Doğasının Geleceği, çev: Kaan H.Ökten, Everest yay., İstanbul 2003, s. 39 vd.

Bütün bu anlatılanlara rağmen ideoloji kavramının ortak bir tanımını yapmak ne yazık ki mümkün değildir. Bu tanım çeşitli dünya görüşlerine, farklı kültürlere ve inançlara göre farklılık göstermektedir. Fakat kesin olan bir şey varsa o da bu kavramın tarihsel gelişim süreci içerisinde bireysel ve toplumsal anlamda gittikçe artan bir öneme sahip olduğu, ağırlığını durmadan artırdığıdır. Günümüzde cereyan eden birçok sosyal ve siyasal olgunun temelinde (gerek içsel gerekse dışsal anlamda) sahip olunan ideoloji ve onun benimsenmesi ya da benimsendirilmesi ve bunun doğal sonucu olarak ortaya çıkan ideolojiler savaşı yatmaktadır. İdeoloji savaşı aslında olması gereken ve istenen bir şeydir. Fakat buradaki ölçüt güç kullanımına başvurmaması, yani insanlara kendini zorla ve şiddet kullanarak kabul ettirmeye çalışmamasıdır. Aslında başta Habermas olmak üzere Frankfurt Okulu filozofları teoriyle pratik arasındaki uçurumu olumlu yönde yani insanlığın hayrına ve yararına dönüştürme çabası içerisinde olmuşlardır. Ne kadar başarılı oldukları ayrı bir tartışma konusudur fakat ideoloji kavramını bir an önce insanlar ve devletler arasında kavga aracı olmaktan çıkartmak bütün insanlığın lehine bir durumdur.

KAYNAKÇA

Afşar, T.: *Marx'çı Düşünceye Genel Bir Bakış*, Felsefelogos 2005/1-2, 25/26, 21-49.

Atılğan, G.: *Marx'ta İdeoloji: Kapitalizmin Devrimci Doktrininin Bir Olanığı*, Praksis sosyal bilimler dergisi Güz 2001/sayı: 4.

A.L.C. Destutt de Tracy: *Mémoire sur le faculté de penser*, in :Mémoire de l'Institut national des sciences et arts. Sciences morales et politiques 1, Paris 1798.

Adorno, Th.W.: *Prismen*, Berlin1955.

Adorno, Th.W.: *Kültür Endrüstisini Yeniden Düşünürken*, çev: Bülent O. Doğan, Cogito düşünce dergisi 2003/sayı:36, 76-83.

Adorno Th.W./Horkheimer M.: *Negative Dialektik*, Frankfurt a/M.1966.

Bloch, E.: *Einleitung in die Philosophie*, Tübingen 1964.

Çeğin, G&Arı, A.: „İdeoloji“ Kavramının Aşınması ve Bourdieu'nün Kuramsal Seçenekleri, Doğu Batı dergisi, 2004/sayı:28.

Fromm, E.: *Über Methode und Aufgabe einer analytischen Sozialphilosophie*, in: Zeitschrift für Sozialforschung, cilt 2, Frankfurt a/M 1932.

Horkheimer, M.: *Ideologie und Handeln*, in: Frankfurter Beiträge zur Sozialforschung, yayınlayan Th.W. Adorno/W. Dirks 10, Frankfurt a/M. 1962.

Hamermas, J.: *Stukturwandel der Öffetnlichkeit*, Frankfurt a/M 1962.

Habermas,J.: *Technik und Wissenschaft als Ideologie*, Frankfurt a/M.1968.

Habermas, J.: *İnsan Doğasının Geleceği*, çev: Kaan H.Ökten, Everest yay., İstanbul 2003.

Lasalle, F.: *Arbeiter-Lesebuch*, yayınlayan E.Blum, cilt 2, Hamburg 1972.

Laclau,E.: *Faşizm ve İdeoloji*, (çev:Mahmut Mutman), 70'lerin Birikimi dergisi, sayı:46-47, 81-95.

Marx, K.: *Gesammelte Werke (MEW)*, cilt 3, Berlin 1957.

Krug, H. B.: *Handbuch der Philosophie*, Leipzig 1822.

Kaya, A.: *İdeolojiden ideolojiye yolculuk: Düşüncebilimden Kimlikbilme*, Doğu Batı düşünce dergisi, 2004/sayı :28.

Kaygı, A.: *Kimlik ve Ulus, Egemenlik ve İnsan Hakları*, Felsefelogos, 2003/2 sayı:21, 33-45.

Lenin, W.I.: *Werke* (1961) cilt 5, Berlin 1961.

Lukács, G.: *Geschichte und Klassebewusstsein*, Frankfurt a/M.1967.

Mannheim, K.: *Ideologie und Utopie*, Bonn1929.

Marcus, H.: *Über das Ideologieproblem in der hochentwickelten Industriegesellschaft*, in: *Ideologie*, yayınlayan K. Lenk, Neuwied 1964.

Oertel, H.: *Zur Genesis der Ideologiebegriffs*, in: *Deutsche Zeitschrift für Phil.* (18)1970, yayınlayan H.Rauch, 206-211.

O. T. von Monteufel: *Reden der Ministerpräsident Monteufel seitdem vereinigten Landtage*, Stuttgart 1851.

Özbek, S.: *Engels'in Tarihsiz Halklar Kavramı Üzerine*, Felsefelogos 2005/1-2, 25/26, 205-213.

Plessner, H.: *Abwandlungen des Ideologie Gedankes*, in: *Ideologie*, yayınlayan K. Lenk, Neuwied 1964.

Rosen, M/Wolff, J.: *Siyasal Düşünce*, çev: Sevdâ Çalışkan&Hamit Çalışkan, Dost kitabevi, Ankara 2006.

Skinner, Q.: *Çağdaş Temel Kuramlar*, çev:Ahmet Demirhan, vadi yay., II.basım, İstanbul 1997.

Stendhal: *De l'amaour*, yayınlayan H. Martineau, Paris 1972.

Seidel, A.: *Bewusstsein als Verhängnis*, yayınlayan H. Prinzhorn, Bremen 1967.

Tillich, P.: *Ideologie und Utopie*, in: *İdeenlehre und Wissenssoziologie*, yayınlayan H.J. Lieber, Frankfurt a/M.1974.

Tanilli, S.: *Devleti ve Demokrasiyi yeniden düşünmek*, Felsefelogos 2001/4 sayı:16, 27-31

Yeğenoğlu, M.: *Avrupa Kimliğinin İdeolojik Arkaplanı*, Doğu Batı dergisi, sayı: 2005/31, 89-107.